

Aksâmü'l-Kur'an konusunda telif edilen en önemli eser, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *et-Tibyan fi aḡsâmi'l-Kur'an* adlı kitabıdır. Eser Muhammed Hâmid el-Fakkî (Kahire 1352/1933) ve Tâhâ Yûsuf Şâhin (Kahire 1388/1968; Beyrut 1402/1982) tarafından neşredilmiştir. Abdülhamîd el-Ferâhî'nin de *İm'ân fi aḡsâmi'l-Kur'an* adlı bir eseri vardır (Hindistan 1329; Kahire 1349).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Eymân", 1-4; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*, XXX, 187; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyan fi aḡsâmi'l-Kur'an* (nşr. Tâhâ Yûsuf Şâhin), Kahire 1388/1968 — Beyrut 1402/1982; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 20; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 40-46; Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 46-51; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 540-541; *Keşfü'z-zunûn*, I, 137; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, Ankara 1976, s. 169; M. Ali es-Sâbüni, *Tefsîru âyâtî'l-aḡkâm*, Dimaşk 1400/1980, II, 508; Johs. Pedersen, "Kasem", *İA*, VI, 374-378.

CELAL KIRCA

AKSARAY

İç Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

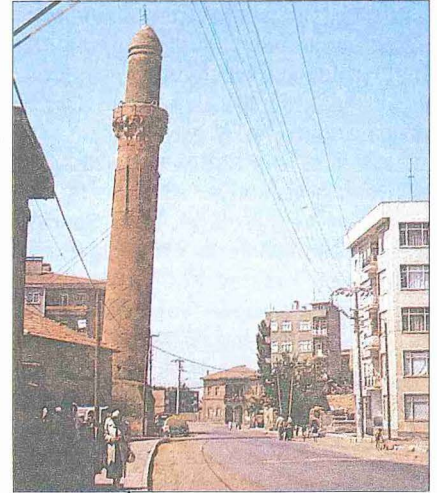
Melendiz dağlarından inerek Tuz gölünün güneyindeki bataklık alanda kaybolan Melendiz çayının ovaya çıktığı yerde kurulmuştur. Antik devirde Garsaura adıyla tanınan şehrin milâttan önce III. binyıla ait önemli Hitit merkezlerinden Kursaura ile aynı yer olduğu kabul edilmektedir. Son Kapadokya Kralı Archelaos (ö. 17) tarafından yeniden kurulduktan sonra Archelais olarak anılmaya başlandı. Anadolu Selçuklu Devleti idaresine girdikten sonra ise Sultan II. İzzeddin Kılıcarşan'ın (1155-1192) yaptırdığı saraya nisbetle Aksaray adını aldı; bu isim Bizans kaynaklarında Tâxara (Tö 'Ak Sarâ) şeklinde geçmektedir. Bu sultanın askerî üs ve içtimâî müesseseler kur-

duğu bir yer olduğu için Dârüzzafer, Dârülcihâd ve Dârürribât adlarıyla da anılmıştır.

Anadolu Selçukluları devrinde bir kültür merkezi olan Konya ve Kayseri şehirlerinin birbirine bağlandığı ana yol üzerinde bulunan Aksaray, II. İzzeddin Kılıcarşan'ın yaptırdığı dinî, ticarî ve sosyal tesislerle âdeta yeniden kuruldu. Anadolu Selçukluları'nın dağılmaya başlamasıyla Karamanoğulları'nın hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Karamanoğulları ile Osmanlılar ve Kadı Burhâneddin arasındaki siyasî mücadelelerden oldukça etkilendi. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına katıldı (1397). Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a mağlûp olmasından sonra tekrar Karamanoğulları hâkimiyetine geçen şehir, Fâtih Sultan Mehmed'in 1468'de bu beyliğe son vermesinden sonra kesin olarak Osmanlı Devleti idaresine girdi. Fâtih, şehirde yaşayanların büyük bir kısmını İstanbul'a yerleştirdi ve İstanbul'da bir semte bu adı verdi.

Şehir, Osmanlı döneminde yapılan 1501 tarihli tahrir'e göre 5000-5500 civarında Türk nüfusa sahipti (BA, TD, nr. 40, s. 787-806). Şehrin nüfusu 1525'te yine 5000 dolayında iken (BA, TD, nr. 387, s. 124-125) 1584'te 9500'e çıkmıştır (TK, TD, nr. 131, vr. 2^b-13^b). XVII ve XVIII. yüzyıllarda muhtemelen bu durumunu koruyan Aksaray, XIX. yüzyılda önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Nitekim 1837'de nüfusu 3000-3500 kadardı ve XIX. yüzyıl sonlarında ancak 4000-5000'e yükselebilmştir.

XVI. yüzyıla ait tahrirlerde yer alan şahısların nisbelerinden, daha çok yakın çevredeki merkezlerin ve aşiretlerin iskânına sahne olduğu anlaşılan Aksaray'ın 1501'de otuz altı, 1525'te otuz yedi, 1584'te kırk bir, XVII. yüzyılda ise otuz iki mahallesi vardı (bk. Evliya Çele-

Aksaray'da XIII. yüzyılda üzeri çinilerle kaplanarak inşa edilen Eğri Minare (Emrullah Güney Arşivi)

bi, III, 192-195). Mahalle adlarından, şehirdeki yerleşmenin önceleri kale içinde iken nüfusun artması sonucu zamanla kale dışına doğru yayıldığı anlaşılmaktadır. 1501'de şehrin mahalleleri arasında yer alan Teşviş, Hacı Celâl ve Hacı Rûkneddin'in sakinleri arasında mahalle kurucularının veya bunların çocuklarının yer alması, buraların söz konusu tarihte veya bu tarihten önce yaşayan nesiller tarafından kurulduğunu göstermektedir.

Şehrin iktisadî ve ticarî faaliyetinde bilhassa dokumacılık önemli bir yere sahipti. 1331'de Aksaray'a gelen ünlü seyyah İbn Battûta, koyun yününden imal edilen ve hiçbir yerde benzeri olmayan halıların Şam, Mısır, Irak, Hint, Çin ve diğer Türk illerine kadar gönderildiğini belirtmektedir. Halıcılığa bağlı olan kökboya da bol miktarda üretilmekteydi. XIX. yüzyılda güherçilenin yanında şehrin en önemli ticarî ürününü kökboya teşkil ediyordu. Şehirdeki ticarî ve sınaî hayatın gelişmesinde bilhassa vakıflar büyük rol oynamıştır. Aksaray'da Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Konya'daki imaretinin vakfına ait kervansaray, değirmen, hamam ve pek çok dükkânın olması, daha Osmanlı idaresine girmeden önce ticarî ve iktisadî canlılığa sahip olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıl başlarında şehirde bir boyahane, bir bozahane, bir bezirhane ve en az doksan beş dükkân mevcuttu (BA, TD, nr. 387, s. 139). Ayrıca şehirde ve civarında ekonomik faaliyetlerin ağırlığını ziraî mahsuller, meyvecilik ve hayvancılık teşkil etmekteydi.

Aksaray'da Melendiz çayı kenarında evler (Emrullah Güney Arşivi)

Aksaray Osmanlı idarî teşkilâtında Karaman eyaletine bağlı bir sancak idi. 1525 yılında merkezi Aksaray olan kazanın nahiyelerini Aksaray, Bekir, Eyübili ve Hasandağı teşkil ediyordu (BA, TD, nr. 387, s. 125-128). 1584'te Koçhisar da nahiyeler arasında yer alıyordu (TK, TD, nr. 131, vr. 41^b, 95^b, 110^b, 131^b). Sancaklık statüsünü XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da koruyan Aksaray, XIX. yüzyılın ortalarından sonra yapılan idarî düzenleme ile Niğde'nin bir kazası haline getirildi. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise vilâyet statüsünde idi. Vilâyetin kazalarını merkez kazadan başka Arapsun ve Koçhisar teşkil ediyordu. 1933 yılındaki idarî düzenlemelerde tekrar Niğde vilâyetine bağlı bir ilçe oldu. Haziran 1989'da çıkarılan 3578 sayılı kanun ile de yeniden il teşkilâtı kuruldu.

Aksaray bugün de Konya'yı Nevşehir üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol ile Ankara-Adana karayolunun kesiştiği noktada önemli bir ziraî pazar yeridir. Yakınındaki İhlara vadisini görmeye gelenler için de bir konaklama yeri olmaya başlamıştır. Ayrıca halı dokumacılığının yanında ham maddesini ziraattan alan sanayi kuruluşlarına kavuşarak gelişmektedir. 1927'de 7339 olarak tesbit edilen şehrin nüfusu 1950'de 10.000'i aşarak 1970'de 30.000'e, 1985'te de 81.056'ya ulaşmıştır.

Aksaray'da kaleden başka daha birçok tarihî eser vardı. Anadolu Selçukluları, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemine ait olan bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze kadar gelememiştir. 1525'te

Aksaray kazası içinde bir cami, bir imaret, bir mevlevîhane, bir kalenderhane, bir muallimhane, bir bedesten, dört kervansaray, dört hamam, beş medrese, yirmi üç zâviye ve kırk iki mescid bulunuyordu (BA, TD, nr. 387, s. 139). Bu eserler arasında Ulucami (XV. yüzyıl başlarında Karamanoğulları döneminde yeniden tamir edilmiştir), Nakkaş Camii, Şeyh Hamid-i Veli Camii, Bedriyye Medresesi, Beramuniyye Medresesi ve Zincirli Medrese ilk planda dikkati çekmektedir.

Aksaray şehrinin merkez olduğu Aksaray ili, merkez ilçeden başka Ağaçoören, Ortaköy, Güzelyurt ve Sarıyahşi adlı dört ilçeye ve on bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 186 köy bulunmaktadır. Yaklaşık 7600 km² (bu rakam, 21.6.1989 tarih ve 20202 sayılı resmî gazetede yayımlanan 3578 sayılı kanun esas alınarak 1/500.000 harita üzerinden "şeffaf milimetre kareli kâğıt" metodu ile hesap edilmiştir) genişliğindeki Aksaray ilinin 1989'da tesbit edilen sınırları içerisinde 1985 sayımına göre 302.284 nüfus yaşamaktaydı, nüfus yoğunluğu ise 40 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 40, s. 787-806; nr. 387, s. 124-128, 139; TK, TD, nr. 131, vr. 2^b-13^b, 41^b, 95^b, 110^b, 131^b; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 324-325; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 192-195; *Konya Vilâyeti Salnâmesi* (1300), s. 169-170; *Kâmûsü'l-a'lâm*, I, 263-264; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 314; İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 967-968; a.mlf., *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, İstanbul 1974-75, I-III; *Les Guides Bleus: Turquie*, Paris 1965, s. 599; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 181, 688 vd.; Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 38, 224; Hirschfeld, "Archelais", *RE*, II/1, s. 446; Cl. Huart, "Aksaray", *IA*, I, 274; F. Taeschner, "Ak Sarây", *EI*² (İng.), I, 312.

İLHAN ŞAHİN

AKSARAY ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

AKSARÂİYİ, Ahmed

XV. yüzyılın ilk yarısında eser vermiş
Türk hattat ve müzehhibi.

Tarihî kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan Aksarâyi'nin şahsiyetine dair bilinenleri istinsah ettiği eserlere ve bunlardaki ferağ* kayıtlarına borçluyuz.

Künyesinden, Niğde-Konya arasındaki Aksaray'dan Hacı Mahmud adında bir zâtın oğlu olduğu anlaşılan sanatkarın bugün için bilinen eserleri, muasırı olup hemen hemen aynı muhitlerde yaşamış bulunan Ahmedî'nin (ö. 815/1413) bazı eserlerini ihtiva eden 835 (1432) tarihli bir mecmua (Konya Mevlânâ Müzesi, nr. 2540) ve yine aynı şairin divanının bu mecmuadan beş sene sonra istinsah edilmiş bir nüshası (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1080 m.) ile bu tarihte (yani 840'ta) istinsah ettiği Sirâceddin el-Urmevî'nin *el-Ecvibe fi 'ulûmi's-sitte* adlı bir başka eserden meydana gelmektedir (Bursa Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 116).

Aksarâyi'nin yazdığı eserlerin en önemlisi *Ahmedî Divanı*'dır. Sultan II. Murad'a (1421-1444 ve 1446-1451) takdim edilmiş olan bu eser, Selçuklular'dan sonra Osmanlı merhalesinin hazırlandığı bir safhada, Anadolu'nun muhtelif sanat ve kültür merkezlerinde büyük bir himaye gören şiir, tezhip ve hat sanatlarının müşterek mahsulüdür. Devrin en kudretli ve istikbal vaad eden devletin hükümdarına, zamanın en büyük Anadolu şairinin divanı takdim edilirken hattı ve tezhibi için Aksarâyi'nin seçilmesi herhalde tesadüf değildir.

Bu eserler, kitap istinsahında reyhânî hattının yerini alan neshin bu safhada kazandığı zarafetle eriştiği seviyeyi temsil edebilecek örneklerdir. Bunların mavi rengin ve altının galip olduğu rûmî motiflerden teşekkül eden tezhibi ise Fâtih devri kitaplarında en mükemmel örneklerini bulduğumuz sade, zarif, teferruata boğulmayan müstatil başlıkların öncülleri sayılmalıdır.

Aksarâyi'nin adı geçen şairin diğer eserlerini de istinsah ettiği düşünülebilir. Kütüphanelerimiz lâykıyla tarandıkça onun başka eserlerinin de bulunabileceği tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nihad M. Çetin, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *TD*, II (1952), s. 104, 108; a.mlf., "Ahmedî'nin Mirkâtü'l-Edeb'i Hakkında", *TM*, XIV (1965), s. 219 ve buralarda gösterilen yerler.

NIHAD M. ÇETİN

AKSARÂİYİ, Cemâleddin

(bk. CEMÂLEDDİN AKSARÂİYİ).

